

اصغر احمدی

ادبیات ستیزنده

تبیین جامعه‌شناختی
تولید و محتوای گفتمان ادبیات داستانی سیاسی
در دهه‌های چهل و پنجاه شمسی

فهرست مطالب

۱۱	فهرست نمودارها
۱۳	یادداشت
۱۵	فصل یکم: درآمد
۱۵	موضوع از چه قرار است؟
۳۲	مرور و نقد پژوهش‌های پیشین
۳۹	فصل دوم: مبانی نظری و روشی
۳۹	بخش اول: مبانی نظری
۴۱	نظریات مرتبط با تولید گفتمان ادبیات داستانی سیاسی
۴۱	۱. روبرت و سنو: گفتمان پژوه ناشناخته
۴۸	۲. رندال کالینز: تکمیل مدل و سنو
۵۴	نظریات مرتبط با شکل‌گیری محتوای ادبیات داستانی سیاسی
۵۵	۱. نظریه‌ی گفتمان
۵۶	۲. میخائیل باختین: به‌صحنه آوردنِ رمان
۶۰	۳. منصور معدل: بومی‌سازی نظریه‌ی گفتمان
۶۳	بخش دوم: مبانی روشی
۶۴	تولید گفتمان ادبیات داستانی سیاسی
۶۵	محتوای گفتمان ادبیات داستانی سیاسی

۶۶	رمان
۶۸	رمان سیاسی
۷۳	روش انجام پژوهش
۷۴	روش تبیین تولید گفتمان ادبیات داستانی سیاسی
۷۷	روش تبیین چگونگی شکل‌گیری محتوای گفتمان...
۷۷	رویکردهای گوناگون تحلیل گفتمان و دلیل انتخاب رویکرد فرکلاف
۸۷	معنای دوره و اهمیت آن
۸۹	دوره‌ی تاریخی-ادبی مورد مطالعه و دلایل انتخاب آن
۹۲	آثار ادبی سیاسی
۹۷	آثار مطالعه‌شده و ملاک‌های انتخاب نمونه‌های آن
۹۹	فصل سوم: چگونگی تولید گفتمان ادبیات داستانی سیاسی
۱۰۱	سیمای کلی تحولات جمعیتی
۱۱۱	نقش و جایگاه دولت در ایران با تأکید بر دوره‌ی محمدرضا شاه
۱۲۲	انقلاب سفید و اصلاحات ارضی، زمینه‌ساز تحولات گسترده‌ی اجتماعی
۱۳۶	متغیرهای اصلی مؤثر بر تولید گفتمان ادبیات داستانی سیاسی
۱۳۶	تأثیر سیاست‌های اصلاحی دولت بر ایجاد بحران در نظم اخلاقی جامعه
	تأثیر بحران در نظم اخلاقی جامعه بر شکل‌گیری زنجیره‌های تعامل
۱۶۸	نویسندگان و روشن‌فکران
۱۷۱	آ. روزنامه‌ها، مجلات، جزوه‌ها، کتاب‌ها، و دیگر وسایل نوشتاری
۱۸۱	ب. پاتوق‌ها، جلسات خاص و چند نفره، و حلقه‌های محدود
۱۸۲	پ. سمینارها، مجمع‌ها، کانون‌ها، میزگردها، و شب‌های شعر و قصه
۱۹۴	تأثیر شکل‌گیری زنجیره‌های تعامل نویسندگان و روشن‌فکران بر بسیج منابع
۲۰۵	تأثیر بسیج منابع بر تولید گفتمان ادبیات داستانی سیاسی در ایران
۲۱۱	فصل چهارم: چگونگی شکل‌گیری محتوای گفتمان ادبیات داستانی سیاسی
۲۱۳	تحلیل گفتمان سیاسی رمان تنگسیر
۲۳۲	تحلیل گفتمان سیاسی رمان نفرین زمین
۲۴۷	تحلیل گفتمان سیاسی رمان سووشون

۲۵۷	تحلیل گفتمان سیاسی رمان اسرار گنج درّه‌ی جَنّی
۲۶۷	تحلیل گفتمان سیاسی رمان همسایه‌ها
۲۸۱	فصل پنجم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۹۷	منابع
۲۹۷	آ. فارسی
۳۰۸	ب. انگلیسی

یادداشت

این پژوهش حاصل حدود سه سال مطالعه در زمینه‌ی شکل‌گیری گفتمان ادبیات داستانی سیاسی دهه‌های چهل و پنجاه هجری شمسی است. همان‌گونه که از عنوان اثر پیداست، ادبیات داستانی سیاسی به مثابه یک گفتمان مفهوم‌سازی شده است. اگرچه صورت و محتوای گفتمان مذکور در عمل جدایی‌ناپذیرند، کوشیده‌ام تا در دنیای نظر میان آن‌دو تفکیکی به عمل آید و، بدین ترتیب، امکان مطالعه‌ی جداگانه‌ی آن‌ها فراهم شود. در مطالعه‌ی هر دو بخش، از دانش تاریخی و مطالعات تاریخی صورت‌گرفته استفاده‌ی لازم به عمل آمده و بسیاری از استدلال‌های نظری به مدد و پشتیبانی داده‌های تاریخی ارائه شده‌اند.

رویکرد اصلی این پژوهش جامعه‌شناختی است و، چون زمینه‌ی اصلی آن ادبیات داستانی است، می‌توان آن را در مقوله‌ی جامعه‌شناسی ادبیات جای داد. هم‌چنین، از آن‌جا که صرفاً ادبیات داستانی «سیاسی» مورد توجه قرار گرفته است، می‌توان قائل به شاخه‌ی جدیدی به نام «جامعه‌شناسی ادبیات داستانی سیاسی» بود. به همین دلیل، پررنگ بودن نگاه سیاسی در این مطالعه گریزناپذیر است. گفتمانی دیدن ادبیات پای رویکرد زبان‌شناسی را به این مطالعه باز کرده و موردی بودن آن سبب شده است تا از روش تفسیر تاریخی سود بجویم. به همین سبب، ادبیات ستیزنده محل تلاقی جامعه‌شناسی، ادبیات، زبان‌شناسی، و تاریخ است و، به همین اعتبار، مطالعه‌ی بین‌رشته‌ای به حساب می‌آید. این

کتاب می تواند مورد استفاده‌ی خاص دانشجویان و پژوهش‌گرانی از رشته‌های یادشده، و هم‌چنین دانشجویان رشته‌ی علوم سیاسی، قرار گیرد.

این پژوهش با تمامی ایراداتی که دارد (که مسئولیت همه‌ی آن‌ها نیز بر عهده‌ی نویسنده است) بدون یاری و هم‌فکری استادان و دوستان‌ام نمی توانست به نتیجه برسد. جا دارد همین‌جا سپاس ویژه‌ی خود را از راهنمایی‌ها و کمک‌های متعدد دکتر مصطفی مهرآئین اعلام کنم. هم‌او بود که علاقه‌مندی‌ها و انگیزه‌های مرا در این مسیر قرار داد. دکتر فردوس آقاگل‌زاده نیز با شکیبایی و متانت، و راهنمایی و مشورت بی‌محدودیت خود، نقش به‌سزایی در به‌ثمر رسیدن این پژوهش داشت. از سایر دوستان و استادانی که هرکدام سهمی در به‌بارنشستن این کار داشته‌اند در نهایت احترام و فروتنی سپاس‌گزارم. در پایان، لازم است از مدیریت نشر آگه به‌خاطر فراهم‌آوردن زمینه‌های نشر این کتاب و نیز نکته‌سنجی‌های موشکافانه‌ی ویراستاران پرتلاش‌اش، آقایان نبوی و اکبری، قدردانی کنم. این یادداشت بدون نام‌بردن از راحله و رادمان، که بسیاری از روزهای عمرشان به‌کندی و دشواری نوشتن این متن سپری می‌شد و برای به‌بارنشستن نهال نوشتن من از شادی‌هاشان درگذشتند، سخنی است ناتمام و تمام دوست‌داشتن‌شان دلایلی فراتر از این از خودگذشتگی‌ها دارد.

فصل یکم

درآمد

موضوع از چه قرار است؟

به باور برخی صاحب‌نظران، تا پیش از دوره‌ی قاجار ادبیات داستانی سیاسی وجود نداشته، و صرفاً در آستانه‌ی انقلاب مشروطه شکل‌گیری خود را آغاز کرده است. در دوره‌های تاریخی پیش از مشروطه نیز نویسندگانی وجود داشته‌اند که به نقد قدرت سیاسی (مهم‌ترین ویژگی پژوهش حاضر) پرداخته‌اند، اما آن‌چه ادبیات دوره‌ی گذشته نامیده می‌شود با ادبیات موردنظر این پژوهش از پنج جهت تفاوت دارد: آ. از نظر فن نوشتار، زبان آن‌ها یک‌نواخت و به زبان دربار و دیوان نزدیک بود تا مردم (به همین دلیل، و صرف‌نظر از نبودن امکانات چاپ و توزیع، مخاطبان محدودی داشت)، اما در دوره‌ی جدید، هریک از شخصیت‌های داستان بنابر نقش و سرنوشت خود به زبانی تکلم می‌کند که مناسب اوست؛ ب. در آن دوره‌های زمانی، تعداد نویسندگان انگشت‌شمار بود و به همین دلیل وجود آن‌ها موجب پدیدآمدن یک حرکت چشم‌گیر و اثرگذار نمی‌شد؛ پ. مضامینی که در کانون توجه آن‌ها قرار می‌گرفت، برگرفته از افکار و اندیشه‌ی پیشینیان آن‌ها بود و، از این‌رو، مضامینی تکراری و کهنه به حساب می‌آمد. برای مثال در گذشته از عدل، داد، مساوات یا ظلم و ستم پادشاهان سخن به میان می‌آمد، اما در دوره‌ی جدید حکومت قانون، وطن، استبداد، حقوق زنان و اقلیت‌ها، حقوق کارگران، آزادی دینی و مدنی و مسائلی از این قبیل مورد توجه نویسندگان قرار می‌گیرد که برخی از آن‌ها مسائل روز به شمار